

Baldintzazko esaldi batzuen berezitasuna

LINO AKESOLO

Baldintzazko esaldi batzuek euskeran duten erabilera berezi samartxo bat aurkeztu nai nuke Mitxelena zenaren omenezko lan-bilduma onetara. Gure egunotako euskera bizian eta gure literatura osoan bizi bizirik ikusten dugun erabilera da.

Gaia mugatuz, esan dezadan *ba-* aurrizkia, baldintzazkoa, aurretik daramaten adizkiz osatutako esaldiak aztertu nai direla emen: *banintz*, *bazina*, *balitz*, *banu*, *bazenu*, *balu*, eta berauen sailekoak, alegia. Eta auen artean zerbait *nai izatea*, *naiago izatea*, *obe izatea* eta adierazteko esaldiak, ain zuzen.

Gure gramatika liburuetan, nik dakidala, edo aipamenik ez edo argitasunik gutxi emaiten zaielakoen nago, Lafitte zenaren gramatika izan ezik. Euskal idazle eta gramatikalari onek, irazean bezala, bere ikututxoak egin zizkion gai oni bere Gramatika, onelako adibideak emanez:

Nahi nuke jin baledi; bekatu litake ez balitz apheztu; dohatsu nintake, berak aithor balezat; nahiago nuke ez banu behin ere ikhusi; nahi nuke, egin baleza (Ikus aren *Grammaire Basque*, n. 721, 724, 866).

Naia, naigabea, urrikia eta olakoen inguruko sentierak adieraztekoak direla dio Lafitte gramatikalariak. Are geiago esan du: Baldintzakotzat ezik, delako sentiera adierazteko duen aditzaren osagarritzko esalditzat (konpletibotzat) ar daitezkeela. Eta au argitzeko bezala berak, goian aipatu ditugun esaldiak prantzesera aldatu ditueanean, aurreko aditzaren konpletibotzat itzuli ditu.

Gramatika gai onek azterketa argigarriagoa merezi duelakoan, ene lantxo onek saiotxo bat egin nai luke, ea gai oni ematen zaion baiño arreta eta jaramon andiagora eman bear zaiola ikusten dugun. Gai onen muina, au da, baldintzazko esaldion erabillera ez da bakarrik euskerarena. Laster ikusiko dugu beste izkuntza askok ere berena dutela; baina euskeran beste inguruko izkuntzetan baino errotuago eta indartsuago aurkitzen dela esan daiteke.

Adibide argigarri bat

Esan dugunaren argigarri adibide bat eman dezagun aurre aurretik, Europako izkuntza andien eremuan oso ezaguna dena, Mateoren Ebangelioan Judasen saldukeriari dagozkion itzak. Liturgirako itzulpenetik jaso ditzagun: "Gizon orrek obe zukeen jaio ez balitz" (Mat. 26, 24). Itz auek, beren jatorritzko izkuntzetako testuan, bai grekoz eta bai latinez, baldintzako esaldia egiten dutela daude, euskeraz dauden bezala. Baiña, gure auzoko erderetan, konpletibo egiñik aurkitzen ditugu ia beti:

Más le valdría a ese hombre no haber nacido gaztelera; eta frantsezez: *Mieux eût valu pour cet homme-là de ne pas naître*. Olaxe Jerusalemgo Biblia delakoan, gure inguruko bi izkuntzetan. Esaldi ori konpletibo egin dute, ez baldintzazko. Gure auzoko bi erderak bide ori artu dute, XVIgarren mendetik asita. Calvinok, asiera batean testu ori baldintzazko egitera jo bazuen ere, azkenengo itzulpenetan, konpletibo egin zuen; baina Leizarragak, Testamentu Berria euskeratzean, ez zuen or zalantzarik izan: itzez itz eutsi zion baldintzazko bideari: *On çuqueen guïçon hark baldin sorthu ičan ez balitz*. Eta geroko euskal itzultzaile guztiek bide beretik jo dute, bai protestanteek eta bai katolikoek, gure egunotara arte. Eta ez dira gutxi. Ala ere gure egunotararte esan dugu. Izan ere, gure mende onetan bi itzultzaile izan ditugu osoan inguruko erdalduen bidea arte dutenak: Olabide eta L. Léon. L-Léonek onetara: *Hobe zuken harek sekulan ez sortzea*. Eta Olabidek beste onetara: *Obe litzayobe alakoari yayo ez izana*. Bata eta bestea lotuegi azaltzen zaizkigu erdal itzulpenei eta indarra kendu diete Jesusen itzei. Askoz jatorrago iduritzen zaigu baldintzazko egin dituztenen bidea, liturgiako itzul-tzaileen bidea bera.

Argigarrizat ipiñi dugu gure lanaren asieran Ebangelioko testu ain ezagutua. Lafittek bere gramatikan eman zituen esaldiek euskera bizitik artuak dirudite eta egokiak dira.

Eta gure literaturan, euskeraren lekukotzat dauden idazleen artean ez ote da olako esaldien aztarnarik, lorratzik? Bai, aurkitzen dira eta ez gutxi ere. Eta au egiaztatzeko, gainbegiratu bat egin nai diogu gure literatura idatziari, amaseigarren mendetik asita, azkenez, erri-literaturatik zenbait adibide jasotzeko.

XVIgarren mendean: Etxepare, Leizarraga

Mende ontakoa da euskera idatzia leenengoz plazara dantzari atera nai izan zuen idazlea, Etxepare, bertsozko liburu batean euskaldunei beren izkuntzaren asikiñak (*Linguae Vasconum Primitiae*) opatu nai izan zizkiena. Liburu ortan esaldi argiak irakurten ditugu, gure gramatika lege onen jatorrasuna eta zabalera ikusteko. Oraingo ortografian joango dira Etxepareren itzak, Patxi Altunaren argitaralditik artuta, bakoitzaren orrialdearen zenbakia emanez:

- 1) *Ixil bazinite nahi nikezu* (117)
- 2) *Amorosak nahi nuke honat beha balite* (84)
- 3) *Nik hura nola nahi nuke hark banenza onhetsi* (142)
- 4) *Minzatzeko zurekila gau bat nahi nikezi hilabete kunpliturik hura luza baledi* (203)
- 5) *Geldi bazinite nahi nikezu* (207)

Ain liburu txikian agertzeko, ez dute kopuru txikia egiten. Eta erderetara itzultzen saiatu direnek baldintzako esaldiok konpletibo, osagarritzko egin bear izan dituzte. Beste bein edo bestetan konpletibo egitera ere jo du Etxepare onek: *Ixil ladin nahi nuke halako den guzia*. *Ixil endin nahi nikek, ala ene fedia*, bata "Emazten fabore" izenekoan emana, eta bigarrena "Amore gogorraren despita" izenekoan. Baina bertso neurriak ala eskatu diolako egin du, noski. Geienetan, berenez, baldintzako naia errazago sortzen zaiola dirudi.

Urrengo idazle ain ezaguna Leizarraga da amaseigarren mende ortan. Ona emen orain bere Testamentu Berriko testu auk:

- 6) *On zukeen gizon hark baldin iayo izan ezpaliz* (Mat. 26, 24)
- 7) *On zukeen gizon hark baldin iayo ezpaliz* (Mark, 14, 21)
- 8) *Ezta beraz gauza handia, baldin haren ministreak ere iustiziaren ministretan transformatzen badira* (II Cor, 114). Erdal itzulpenetan gaur erraz joten dute testu ontan ere konpletibo egitera: no es mucho que también...)
- 9) *Hark hobe luke baldin errota harri bat leppoaren inguruan ezar baledi eta egotz ledin itsarorat*. Emen, noski, *ezar baledi* orrek *ezar balekio* izan bear zuen, eta *ledin* ori ere *baledi* egin; baina onelako akatsetan askotan erortzen da Leizarraga; bi esaldi ari berekoak, elkarren kideak izan arren, ala ez balira bezala itzultzen ditu ia beti.

Lukasen Ebangelioan baldintzazko egin duen testu bardintsua, Mateo eta Markosean konpletibo egin ditu.

Beste adibide bat, mende berekoa, aipa dezakegula uste dut, mende orren azken urteetako esaera zaarretakoa:

- 10) *Gaixtoa bainzate, oba* (RS, 293gna)

Euskerak eurrez erabilten ditu onelako esaldiak: *Obe, ixiltzen bazina*, eta antzera-koak. Erdaldunak beste onetara esango luke: *Más te valdría que te callaras*. Euskaldunak baldintzapean maiz botako ditu erdaldunei barre eragiten dieten onelako esaldiak: *Mejor si te callarías!* Euskalduna ortara egiña dago, amaseigarren mendeko esaerak argi dioenez.

Amazazpigarren mendean

Mende hau Iparraldeko euskal-literaturaren loraldikoa da. Axular, Sylvain Pouvreau, Oihenart, Harizmendi, eta Argaiñaratz ekarriko ditugu baldintzazko esaldi berezian lekuko.

- 11) *Badirudi [denborak] trabatzen gaituela anhitzetan, ezpagendu nahi gendukeiela* (Villasanteren arg. 225, Flors, Barcelona)
- 12) *On lizate orai ere halakoekin hala egin baledi* (Id, 70)
- 13) *Ehortzen zaitzu erhokeria, heken urrikia, eta egin ezapazinitu nahia* (Id. 396).
- 14) *Urthean behin bedere [kofesa]. Bedere erraiten du aditzera emateagatik nahi zukeiela gehiagotan ere egin bagindeza* (Id. 679)
- 15) *Deabruak... eragiten derauskitzun bekhatuak ixil, eta sekretu eduki bazinitza nahi bailluke* (Id. 683)
- 16) *On zukeien sorthu ezpaliz, edo sorthu eta berehala... ez deus bihurtu baliz* (Id. 750)
- 17) *Nahinuke iben bazinitza begiak, huni beha baziniazo, haur konsidera bazeneza... zuk ere gauza hunetzaz, zenbait aldiz bedere, hausnaur eta gogoeta egin bazeneza* (Id. 756-57).
- 18) *Nahi luke damuatuak / balitz zuen lekuan; / gau egunak penatuak / laramazke munduan.* (Argaiñaratz, *Ama Birjinaren hirur Officio*, Vinson-en edizioan, 13. or.)

- 19) *Munduak saindu estima edo fama bazinitza nahiz [sakramenduen] errezibitzea da hipokrisia (Deboten Brebiarioa, Vinson-en edizioan, 103, or.).*
- 20) *Desira nuke hartara bere antzea ekar balezate berokiago nihork hunerainokoa egin duen baino (Sylvain Pouvreau, Philothea, "Aitzinsolasa")*
- 21) *Nahi nuke hainitz aldiz ixil egon baninz, eta konpainietan sartu ezpaninz. (K. Imitazionea, I, 20, 2)*

Gogotan artzekoa da testu onetan itzultzaileak ez duela Kenpis-en liburuan oinarriak aurkitu baldintzazko tankera horretara joteko. Kenpisek bere latinean onela dio: *Vellem me pluries tacuisse et inter homines non fuisse*. Ala ere Sylvain Pouvreauk eta gure itzultzaileak geieneak baldintzazko gurpilla eman diote Imitazioko puskatxo oni. Ala Haraneder, Etxeberria, Olabide, Pi Abak eta Abarrek. Zubererako itzultzaileek eta gure egunotako L-Leon-ek utzi dute baldintzazko bide ori. Zubererako leen itzulpenak onela dio: *Untsa nahi nukezu hanitxetan ixilik egon nintzan, eta gizonen artean enintzan izan* (1757). L. Leon zenak lapurdierara berdintsu egin zuen, eta, egia esan, hauen bion itzulpena beste baldintzako tankerara jo dutenen aldean, motel samar gelditzen zaigu.

- 22) *Zer da mira ardiak otsoari ihesari badira (Oihenart, Atsotitzak, 706gna).*

Emezortzigarren mendean

- 23) *Nahi nuke presuna gehiago entseiatzen balitz... munduko yendei hortarako bidea errexago eta zelhaiago presentatzera... (Haranader, Philothea, "Aitzineko solhasa").*
- 24) *Nork ere gaitzbiderik emanen baitio nitan sinhesten duten ttipitto hautarik bati, on lizate harentzat, lephotik ihara harri bat estekaturik, itsasorat aurthikia balitz (Haraneder, Mark, 9,4).*
- 25) *Hobe luke hark lotzen baliote lephotik ihara harri bat dilinda, eta aurthikitzen balute itsas ondarreraino, Id. Mat. 18,6) Lukasen Eban-gelioan berdintsu. Testamentu Berri au Haraneder-Harrietena da.*
- 26) *Ala nahi bainuke hanitz orduz egotu baninz ixillik, eta jende artean ez baninz kausitu (Id. Imit, I, 10,1).*
- 27) *Hobe zukeen baldin egundaino sorthu ezpalitz (Math. 26,24)*

Emeretzigarren mendean

Orainartean ia adibide guztiak Iparraldeko idazleenak izan dira. Ordu da Bidasoaz emendiko batzuk ere ekartzeko.

- 28) *Ze kontu txarra emongo dozun zeure semeaz... Obe zan etxean sarturik gorde bazendu! Añibarro, Nekea arindurik (B. Urgellen arg. ASJU XXI-1, 1987)*
- 29) *Naiago leuke modu onetako pekatariak Jaungoikorik expaleuko. (J. Cruz Renteria (1804-1874). Platikak, argitaragabeak, 69. or.)*
- 30) *O zorigaiztoko gizona eta jaio ezpaziña obe zendukeana.*

- 31) *Nahi nuke anaia bakhotxat bere zakhukoak sartzen baliotza Elizari, nihor ezagutu gabe.* Hiribarren, *Eskaraz egia*, 19
- 32) *Hari [atso zaharrari] aditu diot ixtorio bat, ene iduriz ederra: nahi nuke guzien gogarako izan baladi.* (Duvoisin, *Zazpi Liliak*, 61)
- 33) *Nola deseatuko duten orduan lurrak iretsi balitu, ez ekusteagatik lantze lotsagarri arretan* (J. M. Satrustegui, *Euskal testu zaharrak*, 213. or.)
- 34) *Egin zazu orai orduko nai duzuna egin izan bazinu* (Id. 213.)
- 35) *San Krisostomoren hitz batzuek nai nuke argitzen balituke zuen entendamentuek.* Id. 141.
- 36) *Hobe zuketan ez balute zuzenbidea ezagutu, ezen-ez ezagutu ondoan gibelerat egitea.* Duvoisin, *Bible Saindua*, II *Pet-ri*, 2,21. (Leizarragak konpletibo egin testua).
- 37) *Obe luke lepotik lotzen baliote errotarri bat eta botatzen balute itsasoko zolara,* B. Echenique, *Mat*, 18,6)

Aski bitez eman jaso ditugun adibideok, gure literatura idatziaren bidea ikusteko. Baina esandako guztiaren osagarri, jo dezagun gure Folklorera eta bertsolarien artea, adibide gutxi batzuen billa. Bertsolarien itzak noiztik onakoak diren jakin dezakegu; erriak gorde dituen kantenak ez.

- 38) *Txeru kartzelan dago / damia kanpuan, / Txeruk gure leukela baluko albuan.* ("Txeru", errikanta.)
- 39) *Obe zukean ikusi ezpalu / Berdabioko atea.* (Azkue, *Cancionero*, 407gna.)
- 40) *Sudurra ere luzatu zaigu / kokotza baiño berago, / nere etxean biar baiño gaur / illa banengo naiago.* Azkue, *ibid.* 372gna.
- 41) *Iru ta iru sei dira eta, beste seirekin amabi. Neska zar bat baiño oba genduke ardoa merke balebil.* (Markiña aldeko kanta).
- 42) *Lengo oiturak maite dituzu, / ez dituzu utzi galtzera; / naiago nuke ni ere igual / izango banintz zartzera.* (Txirrita, *Bertsolariya*, 249.)
- 43) *Urreratu ezpanintz askoz obe nuan; ostikoaz jo nayok / belanuen buruan.* Enbeita anaiak "Bei zarra", *Bertsolariya*, 30)

Emen eman nai diogu azkena adibideen saillari. Naikoa diralakoan gaude eta naikoa argigarritzat dauzkagu. Euskeran olako esaldiek sustrai sendoak dituztela erakusten digute.

Lafitte zenak begia argi eta zorrotza erakutsi zuen olako esamoldeei bere gramatika leku emon zienean. Zerbaiten naia, zerbait gertatuko balizko edo ez gertatua balizko naia, gertatu delako edo ez delako miña eta urrikia adieraztekoak dira. *Nai izan, naiago izan, on izan, obe izan* aditzekin loturik azaltzen dira geien batez. Baiña beste sentiera batzuekin batean ere erabili izan eta izaten dira: *Miretsi, miraz egon, arritu, min artu, poz artu* eta olako aditzekin ere entzuten eta erabiltzen dira. Eta batzuetan baldintza *naia* izen utsarekin ere bai. Axularren esaldi batean eta Harizmendiren beste batean argi ikusi dezakegu: *Bekatuak egin ezpazimitu nahia, munduak saindu estima bazinitza nahia.* Beste gure inguruko izkuntzetan ikusten ote da olakorik? Eta ez dezagun uste baldintzazko nai ori, euskeran ola adierazten den ori,

nai aula, Axularrek esango luken bezala, desirkunde utsa denik. Etxeparek bere emakumeen agotan jarri dituen arako: *ixil bazinite*, edo *geldi bazinite nahi nikezu*, borondate oso sendoaren adierazgarri dira, noski. Baina, Lafittek ongi ikusi zuenez, jendetasunez, begirunez, agertutako borondate ziña datza or. Orixe, jendetasuna ikusi du Lafittek onelako esaldietan. Berbalagunari zerbait opatzen, eskatzen edo agintzen dio; baiña lagunaren borondatea beartu nai izan gabe. *Nai nuke*, *eskertuko nizuke biar gurekin bazkaltzera etorriko bazina*, edo olakoren bat esaten diogunean, benetako naia da lagunari adierazten dioguna, ez dugu beartu nai, baina benetako naia da, eta onartu eza min emango ligukena da adierazten dioguna. Ez da ala olako nai ustela, itxura egiteko, jendetasun osozko eta miñezkoa da.

Gure literatura guztian, idatzian eta agozkoan bizirik dirauen baldintzazko esan molde onek, euskal gramatiketan zor zaion arretarik eta lekurik izan ez duelakoan gaude. Gure egunotan ez dira liburu gutxi plazaratzen edo ikastoletaratzen, edotari-ko esaldiz orniturik, bear denean edotariko esaldiak asmatzen ikasteko. Emen aipatu eta azaldu nai izan ditugun esamolderik dakarrenik ez dugu ikusten. Gramatiketan Lafitte zenak asitako bidearen jarraitzaille eta osotzaille izan nai duenik ere ez. Utsune au bete bearra dagoela uste dugu. Lan onetan jaso ditugun adibideak, geienak beintzat, lan izango genuke aipatu ditugun idazleek egin duten baiño jatorrago eta biziago eta indartsuago idazten. Baldintzazko esaldiok euskeraz konpletibo edo osagarrizko egiñaz ez genuke esan nai dutena ain garbi eta zeatz eta indartsu adieraziko.

Eta euskal gramatikalari eta irakasleek on egingo lukete eta guztion esker ona irabaziko luketelakoan gaude, noski, baldin gai au aztertzen eta argi uzten saiatuko balira. Eta, jakina, argi jartzea lortuko balute.